

100 år - et historisk riss av tida fra Camilla Collets fødsel til alminnelig stemmerett i 1913¹

Av Synnøve Hinnaland Stendal (dr.teol. og seksjonsleder, Seksjon for diakoni og samfunn i Kirkerådet)

Et embetsmannstyrt Norge

Norges grunnlov av 1814 hadde til hensikt å sikre den nasjonale selvstendigheten og var bygd på liberale ideer om borgerlige rettigheter. Ved embetshierarkiet og den konfesjonelle staten videreførte den samtidig organisering og idealer fra den tida da den dansk-norske kongen hadde all makt.

På 1800-tallet var det et dyptgående skille i den norske befolkningen mellom den urbane embetsmannskulturen, som også omfattet det bedrestilte borgerskapet i byene, på den ene sida og de mange variantene av tradisjonell, folkelig bygdekultur på den andre. Utover det grissgrendte landet var det primærnæringene som dominerte. For folk flest var slekta, garden og bygda de viktigste referanserammene.

Embetsmennene utgjorde bare en svært liten del av befolkningen, de var viktige mottakere av impulser fra utlandet, hadde god kontakt seg imellom og orienterte seg mot det nasjonale nivået. De statlige, administrative funksjonene som bandt landet sammen, ble ivaretatt av dem, og de hadde også avgjørende innflytelse i politikken. Mange var jurister, men de geistlige embetsmennene hadde også stor makt og myndighet som strakk seg godt utover det strengt tatt kirkelige området.

Urbanisering

På midten av 1800-tallet var mye i endring i Norge. Folketallet var i dramatisk økning, jordbruksbygdenes bæreevne hadde nådd sine grenser på tross av betydelig utvandring til Amerika. Næringslivet blomstret, og tekniske nyvinninger ble tatt i bruk. Stadig færre ble sysselsatt i primærnæringene. Alle endringene førte til større urbanisering av både kulturformer og bosettingsmønstre. Kløfta mellom embetsmannskulturen og bygdekulturen ble mindre, og stand og storfamilie fikk redusert sin betydning.

Kvinneoverskudd og flere rettigheter

Endringene i det gamle standssamfunnets storfamilie falt sammen med et betydelig kvinneoverskudd. Mens de ugifte mennene i større grad emigrerte, valgte heller de ugifte kvinnene å reise til byene på jakt etter arbeid. Siden storfamilien ikke hadde samme bæreevne som før, ble både enker og ugifte, uforsørkede kvinner fra ulike sosiale sjikt et påtrengende sosialt problem. De første lovendringene som styrket kvinners stilling, var nettopp tiltak for å bedre ensliges mulighet til å livnære seg selv. En revisjon av håndverksloven i 1839 gav kvinner begrenset rett til å drive håndverk, og handelsloven av 1842 gav enslige kvinner over 25 år rett til å drive handel. Fra 1854 fikk kvinner arverett på lik linje med sine brødre. I 1863 fikk de full myndighet og kunne dermed foreta økonomiske disposisjoner på egen hånd. Tross

¹ Se Stendal 2003.

iherdig motstand blant embetsmennene fikk de gifte kvinnene i 1888 rett til særøie, råderett over egen inntekt og medbestemmelse i fellesboet.

Utviklingen førte alt i alt til at enkeltindividet fikk noe større spillerom på bekostning av gamle fellesskapsbånd som var i oppløsning. Det store fellesskapet i stat og nasjon ble viktigere for folk flest. Staten utvidet sitt domene, samtidig som samfunnet ble mer komplekst og gav flere muligheter for sosial mobilitet og individuelle interesser. Ut av standssamfunnet vokste gradvis klassesamfunnet fram.

Nye yrker

Med det mer komplekse samfunnet kom nye profesjoner, som for eksempel sykepleie og politi. Også andre til dels nye og sterkt voksende og bevisste mellomgrupper kom til, som lærere og ulike typer funksjonærer og offentlige tjenestemenn. De nye skolelovene fra 1860 og 1869 gav kvinner rett til ansettelse som folkeskolelærere. Ved utbyggingen av skolevesenet og ved utvikling av ny teknologi som telegraf, telefon og skrivemaskin ble det åpnet nye arbeidsmuligheter også for kvinner. Gruppen av akademikere som drev egen praksis, som for eksempel advokater og leger, ble større. De nye yrkesgruppene gjorde seg sterkere gjeldende i samfunnet og hadde ofte med seg verdier fra både embetsmanns- og bygdekulturen. Samtidig ble rekrutteringen til embetsmannsgruppen etter hvert mer mangfoldig sosialt sett, og det ble mer vanlig at denne standens sønner fant seg levebrød på andre områder av samfunnslivet. Av alle embedene var det i særlig grad presteembedet som først ble «demokratisert» ved at rekrutteringen i økende grad kom til å avspeile den sosiale bredden i befolkningen. Det blomstrende næringslivet frambrakte også rike handelsfolk, skipsredere og fabrikkere som både i antall og økonomisk slagkraft utkonkurrerte embetsmannsgruppen.

Industrialisering og kvinnearbeid

Industrialiseringen og med den framveksten av en arbeiderklasse var en del av urbaniseringen. Folk fra de fattigste gruppene på landsbygda og dem som det ikke var arbeid for, flyttet i stort antall til byer og tettbygde strøk. Der levde de ofte i dårlige kår. Lavest betalt var tekstilindustrien og fyrstikkfabrikkene, der det arbeidet mange unge kvinner. De fleste unge kvinnene livnærte seg som tjenestejenter. Forsøk på å bedre denne gruppas dårlige arbeidsforhold ble motarbeidet av husmødrene, som vernet om sine interesser. Også blant kvinner gikk interessene i ulike retninger.

At kvinner tjente halvparten av det menn tjente var på ingen måte uvanlig. Ofte på tvers av de faktiske forhold ble dessuten kvinners arbeid definert som lettere. Ny teknologi førte til at tradisjonelle kvinneoppgaver ble omdefinert til mannsarbeid og fikk høyere lønn og status. At gifte kvinner måtte spe på økonomien ved å vaske, sy eller bake for andre, ved fabrikk- eller ved sesongarbeid, ble gjerne assosiert med sosiale problemer. Idealet var at kvinner skulle forsørges. Forestillingen om mannen som familieforsørger var utgangspunktet for ordningene i arbeidslivet.

På tross av den generelle økningen i levestandard, var fattigdom med medfølgende sosiale problemer en påtrengende del av virkeligheten. Arbeidervern og trygdesystem var aktuelle tema, men den første lovreguleringen av kvinne- og barnearbeid i industrien kom ikke på plass før mot slutten av 1800-tallet. På denne tida ble både kravet om en mer aktiv holdning fra det offentliges side og den faktiske innsatsen for å møte de sosiale problemene stadig sterkere. Omfordeling av økonomiske midler fra sterke til svake grupper ble også mer brennbart etter hvert som arbeiderbevegelsen fikk større gjennomslag.

Kvinnesyn

Som del av det pågående arbeidet for folkeopplysning, ble det lagt større vekt på kvaliteten på hus-, mat- og barnestell. Det ble etablert husholdningsskoler, og husstell ble innført som fag for jentene i den offentlige skolen. På tross av dette foregikk det en omdefinering av kvinnelighet som uforenlig med arbeid. Idealet var den snevre, romantiserte, borgerlige kvinnerollen. Samtidens vitenskap underbygde gjerne denne tendensen ved å mene seg å kunne fastslå at kvinner var fysisk og psykisk svakere enn menn, at de var mer emosjonelle og hadde dårligere intellektuelle evner.

Rett til utdanning

Mens kvinner i fattige og enkle kår strevde for å livberge seg og sine, arbeidet kvinner fra andre lag av folket for rett til utdanning og politisk deltakelse. I 1882 fikk kvinner rett til å ta examen artium og examen philosophicum, to år seinere, også denne gang nesten uten motstand i Stortinget, ble muligheten til å ta alle embetseksamener åpnet. Som den første kvinne avla Valborg Lerche teologisk embetseksamen i 1899. Ved utgangen av året 1910 hadde til sammen 67 kvinner tatt embetseksamen. Vel halvparten av disse var medisinerne.

Parlamentarisme

Etter Grunnloven av 1814 var det kongen som utnevnte regjeringa. Regjeringa hadde imidlertid gradvis styrket sin stilling på bekostning av kongens innflytelse, i den grad at den langt på vei var blitt selvsupplerende. Det var nesten bare embetsmenn som satt i regjeringa, samtidig som Stortinget, det folkevalgte organ, også i stor grad var dominert av embetsmenn. Embetsmennenes politiske makt og innflytelse var uforholdsmessig stor, men de folkevalgte kom etter hvert til å gjøre seg sterkere gjeldende overfor regjeringa. Bøndene markerte seg i allianse med de nye sosiale mellomgruppene i befolkningen, og antallet embetsmenn i Stortinget ble betydelig redusert.

1884 regnes som årstallet for innføringen av parlamentarismen i Norge. Norge fikk da si første regjering som var oppnevnt med grunnlag i stortingsflertallet. Denne regjeringa, som var utgått av Venstre, markerte overgangen fra embetsmannsstyre til systemet med politiske partier.

Politiske partier

I 1884 var det de to partiene Venstre og Høyre som utgjorde det partipolitiske systemet. Høyre hadde på mange måter sin bakgrunn i embetsmannskulturen. Venstre var først ute som partidannelse og hadde det mest uensartede velgergrunnlaget. Venstreideologien la vekt på et mer folkelig styre og en mer nasjonal politikk. Det norske Arbeiderparti² ble grunnlagt i 1887 med utgangspunkt i Venstres tradisjoner. Viktige saker for partiet var stemmerett, normalarbeidsdag og arbeidervernlovgivning. Etter hvert som ufaglærte fra industrien kom i flertall, ble partiets profil radikalisert, og arbeiderbevegelsen vokste seg større og sterkere. Interessesmotsetningene i samfunnet ble flere og skarpere.

Unionsoppløsningen

I statsstyret var spørsmål med tilknytning til unionen med Sverige svært dominerende. Etter hvert som politikken ble demokratisert, ble også folk flest mer opptatt av Norges stilling i unionen og av norske, nasjonale verdier. Fra andre halvdel av 1800-tallet ble unionspolitikken filtret stadig tettere sammen med den øvrige politikken. Å oppløse unionen var lenge det minst realistiske alternativet, men ble likevel det som vant fram i 1905. En folkeavstemning for menn og en underskriftskampanje blant kvinner bekreftet på en overveldende måte at det norske folk var for unionsoppløsningen.

² Navnet er fra 1891.

At kvinnene ikke fikk delta i den ekstraordinære folkeavstemningen, opplevde mange som en opprørende demonstrasjon av at kvinner ble plassert utenfor de myndige borgernes nasjonale fellesskap. Ved på kort tid å samle inn i underkant av 300 000 underskrifter av enkeltkvinner og tilslutning av godt over 550 kvinneforeninger til støtte for unionsoppløsningen, greide tidas kvinnebevegelse å snu saken til fordel for både nasjonal selvstendighet og for kvinnestemmerett.

Organisasjonssamfunnet

Framveksten av frivillige organisasjoner og foreninger både på lokalt og etter hvert også på nasjonalt nivå var ei viktig side ved de store samfunnsendringene på 1800-tallet. Dette ble en slags folkelig bevegelse som produserte nye og en ny type ledere, som utfordret embetsmannsstyret. Det frivillige organisasjonsarbeidet hadde sammenheng med utviklingstrekk som demokratisering, individualisering, urbanisering og økende kompleksitet i samfunnet. Oppslutningen om foreninger var også et utslag av tidas framtidsoptimisme. Foreningene løste oppgaver som staten ikke tok seg av, de fylte sosiale behov, var redskap for ideelle og humanitære formål og for yrkes-, nærings- eller andre gruppeinteresser. Ikke minst for dem som var stengt ute fra stemmerett og politisk demokrati, som for eksempel kvinnene, var foreningene viktige. I foreningsarbeidet lå det nye muligheter også for at kvinner kunne få innflytelse og anledning til å utvikle og vise lederegenskaper. I neste omgang kom kvinners samfunnsnyttige innsats til å bli et argument i seg selv for at også andre nye områder skulle åpnes for dem.

Foreningsdannelsen beskrives gjerne som noe som kom i bølger. Først kom misjons- og misjonskvinneforeningene, måteholdsforeningene, håndverkernes organisering og thranebevegelsen, som var den første organiseringen av underklassen i Norge. Så kom avholdsbevegelsen med en mengde foreninger, de første fagforeningene, bondevennforeningene på bygdene, indremisjonsforeningene og de politiske partiene. Mot slutten av århundret kom de store landsomfattende næringslivsorganisasjonene. Ved begynnelsen av 1880-årene fantes det i underkant av 40 landsomfattende organisasjoner, mens tallet ved århundreskiftet var steget til 150.

Kvinnebevegelsen

Kvinnesaken i Norge oppstod som organisert bevegelse da Norsk Kvinnesaksforening ble stiftet i 1884, med det formålet å «virke for å skaffe kvinnen den henne tilkommende rett og plass i samfunnet».³ John Stuart Mills bok med tittelen *Kvindernes underkuelse* i dansk oversettelse fra 1869 var foreningens ideologiske utgangspunkt. Kvinnesaksforkjemperne, både kvinner og menn, hadde som oftest til dels svært tett tilknytning til partiet Venstre. De var ressurssterke, tilhørte helst middelklassen og hadde ofte direkte og indirekte politiske kontakter og innflytelse. Flere kvinnesaksforeninger og kvinneorganisasjoner med ulike formål kom til etter hvert. I 1904 ble mange av disse samlet i paraplyorganisasjonen Norske Kvinners Nasjonalråd. Kriteriet for medlemskap i denne organisasjonen var kjønn, ikke sak eller ideologi.

Arbeiderpartiets Kvinneforbund ble stiftet i 1901 og samlet ulike kvinneforeninger innenfor arbeiderbevegelsen. Disse anla ikke bare et kvinneperspektiv, men også et klasseperspektiv på sin virksomhet. Arbeiderkvinnene hadde ikke alltid sammenfallende syn og interesser med kvinner fra andre samfunnsgrupper. Mens for eksempel arbeiderbevegelsens kvinner gikk inn for særvern for kvinner i industrien, var de borgerlige kvinnesakskvinnene mot dette, fordi de så det som et middel til å svekke kvinners stilling på arbeidsmarkedet.

³ Agerholt (1937) 1980, s. 75.

Kvinnebevegelsens mest kontroversielle kampsak var kravet om stemmerett. Den nystiftede Norsk Kvinnesaksforening stod i fare for å bli splittet på grunn av spørsmålet. Saken ble løst ved at Kvinnestemmerettsforeningen ble stiftet året etter, i 1885, og med adgang bare for kvinnelige medlemmer.⁴ På grunn av en intern strid i Kvinnestemmerettsforeningen kom Landskvinnestemmerettsforeningen⁵ til i 1898. Landskvinnestemmerettsforeningen la av både taktiske og prinsipielle grunner større vekt på å sikre også de gifte kvinnene politiske rettigheter, selv om bare de færreste av dem kunne skilte med tilstrekkelig inntekt eller formue til at de kunne oppfylle de gjeldende stemmerettsbetingelsene.

Stemmerett og adgang til statlige embeter

På ulike punkt i den skrittvis prosessen fram mot alminnelig stemmerett ble kvinners krav satt opp mot kravet om full stemmerett for menn uavhengig av økonomisk evne. For kvinners del ble det dessuten stilt økonomiske betingelser etter at tilsvarende var falt bort for menn. Venstre hadde markante talsmenn for kvinnesaken og kvinners stemmerett, men når det kom til stykket, prioriterte flertallet i partiet alminnelig stemmerett for menn framfor begrenset, men lik stemmerett for både kvinner og menn. For Høyres del, derimot, var tendensen omvendt; begrenset kvinnestemmerett framfor alminnelig mannsstemmerett. Også i Arbeiderpartiet var det ulike syn, men det var dette partiet som var først med å gå inn for alminnelig stemmerett også for kvinner. Alminnelig stemmerett for menn ble vedtatt i 1898. I 1910 fikk kvinner full kommunal⁶ og i 1913 alminnelig stemmerett.⁷ At kvinner skulle ha de samme statsborgerlige rettighetene som menn hadde da vunnet fram som hovedprinsipp, i siste omgang enstemmig vedtatt uten debatt i Stortinget. Alminnelig stemmerett innebar at kvinnebevegelsens iherdige arbeid for sin fremste kampsak var ført til ende.

Året før, i 1912, vedtok Stortinget en egen lov om kvinners adgang til de statlige embetene. Alle statlige embeter med unntak av embetene som medlem av kongens råd, geistlige embeter, embeter i diplomatiet og militære og sivilmilitære embeter ble da åpnet for kvinner. Også i denne kampen spilte kvinnebevegelsen en avgjørende rolle.

Frihetsidealer og nasjonalisme

Alt fra tiåret før parlamentarismens gjennombrudd var det norske samfunnet preget av uro og misnøye med den gamle samfunnsordningen. Tilflyten av ulike til dels innbyrdes motstridende ideologier og bevegelser var rikelig. Landet ble gradvis bygget opp ikke bare materielt, men også kulturelt. Moderne frihetsidealer og nasjonalisme satte etter hvert sitt preg på norsk kultur og samfunnsliv. Etter hvert ble også tidas mange vitenskapelige nyvinninger, ikke minst innenfor naturvitenskapen, viktige for virkelighetsforståelsen. De moderne idealene impliserte ønske om et samfunn med frihet for vitenskap, kunst, religion, moral, opplysning og politisk deltakelse. Frihetsidealene impliserte også sterk kritikk av «det bestående».

Embetsmannsstyret hadde drevet praktisk nasjonsbygging. Det var også med utgangspunkt i disse kretsene at nasjonalismen i første omgang fikk et romantisk uttrykk. Bondesamfunnet ble idealisert og identifisert som det mest særpregede og det mest opprinnelig norske. En annen variant av en slik kulturnasjonalisme hadde sitt utspring i bygde-Norge. Med større realisme ble bygdas verdier løftet fram, men i kombinasjon med åpenhet for samtidige, kulturelle strømninger og med folkehøyskolebevegelsen som viktigste folkepedagogiske

⁴ Med Gina Krog som leder.

⁵ Med Fredrikke Marie Quam som leder.

⁶ Menn fikk alminnelig kommunal stemmerett i 1901, kvinner inntektsbegrenset kommunal stemmerett samme år.

⁷ Denne retten fikk menn i 1898.

medspiller. I denne perioden ble det da også tatt kraftige tak for å forbedre og modernisere den offentlige skolen, og det var nettopp i skolen at utjevningen ble mest omfattende og synlig. Alt fra 1869 var det for eksempel ikke lenger nødvendig med latin for å kunne studere ved universitetet.

Litterær gullalder

Perioden fra 1870 til 1880-årene omtales gjerne som «det moderne gjennombruddet» i Norge. De hardeste idébrytningene skjedde på litteraturens og religionens område. Perioden var imidlertid ikke bare ei tid med harde livssynskamper, men også en litterær gullalder. Når det gjelder litteratur om kvinners situasjon, må Camilla Colletts roman *Amtmandens Døttre* fra 1854 spesielt nevnes som en tidligere milepæl i norsk litteratur- og kvinnehistorie. Den kom alt 20 år før det ble et overordnet mål for litteraturen å sette samtidsproblemer under debatt. Romanen behandlet hvordan det borgerlige kvinneidealet hemmet og begrenset kvinners utfoldelse og valgmuligheter i livet. Fra 1880-årene og utover kan Amalie Skrams romaner og tidsskriftet *Nylænde* som ble utgitt av Norsk Kvinnesaksforening fra 1887 til 1893, nevnes. I *Nylænde* bidrog kvinnesakskvinner som Gina Krog og Ragna Nilsen. Betydningen av Henrik Ibsens kvinneskikkelser og den tematikken de aktualiserte, må heller ikke overses. Eksempler er Nora i *Et dukkehjem* (1879) og fru Alving i *Gengangere* (1881). Nettopp på denne tida ble det et program for litteraturen å sette problemer under debatt. Slik skulle den avsløre fordommer og fremme den frie tanke. Dette innebar blant annet frigjøring fra kirkas og religionens sneverhet og kvinneundertrykkelsen i ekteskapet. Diktning av realistisk og naturalistisk karakter bidrog til å skape bevissthet om alvorlige samfunnsproblemer som prostitusjon og fattigdom og satte et skarpt lys på den mannlige, borgerlige dobbeltmoralen.

Større livssynsmangfold

Statskirkeordningen, som var fastlagt i Grunnloven av 1814, var en avspeiling av befolkningens trosmessig homogenitet. Ved begynnelsen av 1800-tallet var mange av prestene preget av opplysningstida, mens den vanligste kristendomsformen blant folk flest hadde en ortodoks-pietistisk profil. Pontoppidans forklaring til Luthers lille katekisme, som blant annet krevde underordning for kvinner i ekteskapet og begrenset deres virksomhet til hjemmet, hadde en sterk posisjon i menighetene like fram til 1900-tallet. Vekkelse med brodd mot «vanekristendom» kom til å sette tydeligere religiøse skillelinjer mellom folk. Økende individualisme og fritenkeri ble etter hvert også en del av bildet. Mye var i endring alt fra 1840-årene. På tross av hard motstand fra geistlige embetsmenn ble konventikkelplakaten, som forbød lekfolk å holde oppbyggelige møter uten sokneprestens tillatelse, avskaffet i 1842. Andre generasjon i vekkelsen fra Hans Nielsen Hauges tid hadde da nådd et viktig mål, og ved dissenterloven av 1845 ble det lagt et grunnlag for enda større mangfold. Da Frelsesarmeen kom til landet på slutten av 1880-årene, vakte det stor oppmerksomhet at kvinner der ble betrodd samme rang og oppgaver som menn.

I tråd med foreningsdannelsene ellers i samfunnet blomstret organisasjonsvirksomhet og kristelig institusjonsdannelse. Det Norske Misjonsselskap ble stiftet i 1842 og Kinamisjonsforbundet⁸ med radikal lekmannsprofil i 1891. I andre halvdel av 1800-tallet ble også en rekke av de store, kristelige organisasjonene med en eller annen type indremisjon som formål opprettet. Dette var også tida for diakonale tiltak. Den profesjonelle sykepleie og sosialomsorg, som kvinner stod bak, hadde et kirkelig utgangspunkt. Den første sykepleierskolen og diakoniinstitusjonen ble opprettet i 1868 med Cathinka Guldberg som forstanderinne.

⁸ Nå Norsk Luthersk Misjonssamband.

I 1880-årenes kulturkamp fantes det også folk innen kirka som ønsket å komme tidas radikale kristendomskritikk i møte med forståelse. Viktigst i denne sammenhengen var den liberale teologien, som fra 1890-årene framstod som en egen teologisk retning. Denne «nye» teologien ville ta samtidas vitenskapelige sannhetskrav på alvor ved blant annet å gjøre bruk av vanlige prinsipper for historieforskning. Teologien måtte ta utgangspunkt i samtidas virkelighetsforståelse om den skulle kunne fylle det moderne menneskets moralske og religiøse behov. Fram mot århundreskiftet hardnet frontene til mellom en konservativ, pietistisk og en mer liberal kristendomsforståelse.

Kvinneres stilling i kirka

De dyptgripende endringsprosessene som var i gang på 1800-tallet, kom etter hvert i særlig grad til å få stor betydning for kvinnene. Forandringene begynte først på kristentroens område. Gro Hagemann forklarer spørsmålet om vilkårene for kvinners religiøsitet på følgende måte:

Ett åndelig område var aldri stengt for 1800-tallets kvinner, skrev Ragna Nielsen⁹ (1904), det var «Udviklingen af den religiøse Følelse». [...] Gjennom 1700-tallets pietisme hadde kvinner søkt seg til en mer aktiv plass i kirkens tjeneste, og tro og kristenliv ble et sentralt anliggende nettopp for dem (Sogner 1996). Denne forbindelsen ble ikke svekket i løpet av det nye hundreåret, der også romantikkens kvinnesyn etablerte en klar kopling mellom kvinnelighet og religion. Med et mer inderlig kvinnelighetsideal og dyrking av «det qvindelige Kjønns Idee» kom kvinnene til å bli tillagt et spesielt ansvar både for moralen og for troen og kristenlivet. I samme retning virket 1800-tallets institusjonelle endringer, med framveksten av en moderne, sekularisert offentlighet på den ene siden og en mer intimisert familie på den andre.¹⁰

I Hauge-bevegelsens første tid stod kvinner med stor frimodighet og kraft fram som lokale ledere og forkynnere, men etter hvert som bevegelsen konsoliderte seg og ble mer akseptert, ble leke menns forkynnelse stadig mer utbredt, mens kvinnene ble fortrent til taushet. Med misjonskvinnebevegelsen, som er Norges eldste og største bevegelse av kvinner, fikk imidlertid kvinnene en arena som bragte dem sammen om en felles oppgave utenfor den private sfære. De første misjonskvinneforeningene kom til før 1840, og antallet kvinneforeninger vokste parallelt med foreningsveksten ellers i samfunnet. Omkring 1900 fantes det 3500 misjonskvinneforeninger med ca. 90 000 medlemmer. Disse stod for 2/3 av Misjonsselskapets samlede inntekter. Misjonsselskapet sendte ut sin første kvinnelige misjonær i 1870. I 1904 fikk kvinnene, etter hard kamp, full stemmerett i selskapet, men bare begrenset valgbarhet. En liknende utvikling skjedde i flere andre kristelige organisasjoner på denne tida. At det nettopp var i kristelig virksomhet at kvinner fant sin første offentlige arena kan framstå som et paradoks, siden kirka samtidig var den institusjonen som tydeligst kommuniserte kvinners underordning. I 1880-årenes debatt om kvinners rettigheter bidrog for eksempel flere geistlige embetsmenn med til dels svært reaksjonære innspill.

Kirkelige reformer

Et viktig trekk i den kirkelige utviklingen fra midten av 1800-tallet var også de ulike initiativ, motivert av til dels motstridende interesser, som førte til arbeid med kirkas styringsstruktur og øvrige ordninger. Den økende livssynspluralismen, demokratiserings- og sekulariseringsprosessene i samfunnet og lekfolkets økende evne og vilje til å ta ansvar og øve innflytelse gjorde at Grunnlovens forståelse av stat og kirke som to sider av samme sak,

⁹ Ragna Nielsen var den tredje lederen av Norsk Kvinnesaksforening. Hun startet og drev den første latin- og realskolen med fellesundervisning for både jenter og gutter.

¹⁰ Hagemann 1999, s. 205.

ble mindre opplagt. Bevisstheten om at kirka var av en annen karakter og vesen enn staten, gav også syn for at båndene mellom kirke og stat burde bli løsere eller eventuelt løses helt opp. Kravet om kirkelige reformer ble først fremmet fra de geistliges rekker i begynnelsen av 1840-årene, seinere også av både leke og geistlige representanter for vekkelseskristendommen. En utredning om kirkas ordninger fra 1908 resulterte blant annet i at det ble mulig å gjennomføre konfirmasjonen som en velsignelsehandling uten løfteavleggelse.

Underordningsmotivet ble fjernet fra vielsesritualet i 1901. I 1903 fikk kvinner stemmerett i menighetsmøter, og fra da av har kvinner hatt stemmerett i Den norske kirke på lik linje med menn. Lekmenn fikk adgang til å tale fra kordøra i kirka i 1888, fra prekestolen i 1897 og ved høymessa i 1913. Kvinner fikk holde foredrag i kirka til kristelig opplysning fra 1911. Dette var ett år før den første stortingsdebatten om kvinners adgang til de statlige embetene, der nettopp presteembetet fikk mest oppmerksomhet, og der det manglet kun få stemmer på at det ble åpnet for kvinner. Adgang til de geistlige embetene var blant de aller siste rettighetene kvinner oppnådde i det norske samfunnet og kom ikke før i en seinere periode.

Kilder

Agerholt, Anna Caspari (1937) 1980: *Den norske kvinnebevegelseshistorie*, Gyldendal Norsk Forlag, Oslo.

Collett, Camilla (1862) 1965: Amtmandens døtre, s. 7-264. I *Amtmandens døtre. I de lange netter*, Gyldendal Norsk Forlag, Oslo.

Hagemann, Gro 1999: De stummes leir? 1800-1900, s. 133-226. I *Med kjønnsperspektiv på norsk historie. Fra vikingtid til 2000-årsskiftet*, Cappelen Akademisk Forlag, Oslo.

Ibsen, Henrik (1879) 1952. Et dukkehjem, s. 117-205. I *Samlede verker*, 4. bind, Gyldendal Norsk Forlag, Oslo.

Ibsen, Henrik (1881) 1952. Gengangere, s. 207-285. I *Samlede verker*, 4. bind, Gyldendal Norsk Forlag, Oslo.

Mill, John Stuart (1869 og 1885) 1979: *Kvindernes underkuelse*, Gyldendals Uglebøger, Danmark.

Stendal, Synnøve Hinnaland 2003: «...under forvandlingens lov». *En analyse av stortingsdebatten om kvinnelige prester i 1930-årene*, Arcus förlag, Lund.